

Małgorzata Kadelska

Odbiór i estetyczne formowanie krajobrazu

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 9/4, 49-54

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ODBIÓR I ESTETYCZNE FORMOWANIE KRAJOBRAZU

Małgorzata Kadelska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Streszczenie. Krajobraz jako przestrzeń jest sztucznie wydzielonym elementem czasoprzestrzeni, w której wszystko rozpościera się i trwa. Człowiek wymaga jej organizacji, kompozycji w sposób fizyczny, dotykalny, wizualny i stabilny. Kompozycja dotyczy zespolenia form z funkcjonalną treścią rzeczy, a to tworzy swoisty ład, czyli piękno. Kompozycja jest strukturą; wewnętrzną organizacją elementów [Kant 1960]. Bardzo istotną rolę w formowaniu krajobrazu ma tektonika i forma geometryczna porządkująca układ. Daje to możliwość łączenia w doskonałą całość formy organicznej z architektoniczną. Wtedy mogą powstać wzajemne relacje między integracją, równowagą i rozwojem w świecie przyrody – krajobrazem a człowiekiem – stworzonymi przez niego dziełami sztuki.

Słowa kluczowe: krajobraz, kompozycja, percepcja, harmonia, forma, architektura krajobrazu

WSTĘP

Jeśli rozpatrujemy krajobraz historycznie, to nasuwa nam się jego uporządkowanie według poszczególnych etapów dziejowych – były one długotrwałe w porównaniu ze współczesnymi przemianami. Współcześnie brak ładu w przestrzeni krajobrazu. Względy funkcjonalne są bardzo istotne, ale obok nich muszą być zaspokojone potrzeby wyższego rzędu, czyli zakorzenianie się bodźców do twórczego działania, piękna. Dzięki pięknej kompozycji krajobraz może mieć wysokie walory estetyczne. Możemy odbierać wyobrażenie krajobrazu jako przeżycie estetyczne wywołane przez związek emocjonalny z miejscem. Jest to zjawisko bardzo podobne do odbioru dzieła sztuki poprzez system analogii i symboli. Człowiek oprócz archetypów przestrzeni i miejsca ma silną potrzebę poczucia harmonii i piękna. Na odbiór piękna natury wpływały poglądy filozoficzne kształtujące się w poszczególnych epokach oraz różne spojrzenia na otaczający świat. Przyczyniły się do tego także odkrycia naukowe, poznawanie świata, odkrywanie nowych krain, a co za tym idzie innego kształtowania przestrzeni – jej dzikiego piękna. Dlatego tak ważna jest dbałość

Adres do korespondencji – Corresponding author: Małgorzata Kadelska, Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Romana Prawocheńskiego 17, 10-720 Olsztyn, e-mail: magik@uwm.edu.pl

o zachowanie elementów estetycznych, typowych pozostałości dawnego kształtowania przestrzeni, które wpisały się w naszą kulturę, jak i stworzenie nowych. Po wielu ważnych obiektach pozostały jedynie dokumenty, ikonografia albo nazwy – wpisując się tym samym na stałe do kultury europejskiej. Z tego powodu niezwykle istotne jest, aby chronić przetrwałe obiekty oraz nie dopuścić do zapomnienia o obiektach już nieistniejących, chociażby zachowując dokumentację z epoki. Układy przestrzenne dawnych osiedli w trakcie dalszego rozwoju zabudowy powinny zachować zabytkowe fragmenty i nadawać im właściwą oprawę w krajobrazie. Często budownictwo przez chaotyczną zabudowę, monotonne, szablonowe budynki, szpeci nawet bardzo niezwykle krajobraz. Nowe elementy przez brak powiązań tworzą dysharmonię z pozostałościami dawnych osiedli. Tworzone przez stulecia miękkie linie dawnych układów przestrzennych zniszczone zostają poprzez nieuzasadnione wprowadzenie twardych, geometrycznych form placów i ulic, całych układów zabudowy wsi.

Podziały stref o charakterze publicznym, pół publicznym i prywatnym powinno przeprowadzać się przez zastosowanie niewielu prostych środków formalnych. Może to być różnicowanie kolorów, rodzajów nawierzchni, wprowadzanie różnych form małej architektury, obsadzeń. To jak w malarskim dziele sztuki wzbogaci to kompozycje elementarnymi cechami form. Każdy budynek kształtuje obraz krajobrazu jako jeden z elementów kompozycji plastycznej otoczenia bliższego i dalszego. Jego usytuowanie, proporcje, ukształtowanie fasady, bryły dachu decydują o zindywidualizowanym obliczu pejzażu. Prawidłowe formowanie wiąże się ze świadomym przekształcaniem z możliwie dużym zachowaniem wartości naturalnych i kulturowych [Norberg-Schultz 1984].

FORMA TEKTONICZNA I GEOMETRYCZNA W ZESPOLENIU Z ORGANICZNĄ SUBSTANCJĄ

Forma kulturowa tektoniczna przez wieki dominowała w kompozycji osiedli ludzkich, geometrią wypierając formę organiczną [Wolffin 1970]. Twarda forma architektoniczna dążyła do zespojenia kompozycji w jednorodną całość, wiążąc budynki z roślinnością cechami jakościowymi (to cechy charakterystyczne dla kompozycji sztuki barokowej).

Architektura (jako dyscyplina sztuki) nosi w sobie warunek konieczności związany z tektoniką. O ile malarstwo rozwija się tam gdzie rezygnuje z tektoniki, to taki brak rusztowania dla architektury jest zabójczy. Tektonika jest malarską ramą, której wewnątrz jest obce, budownictwo zaś z założenia jej się poddaje, zachowując swobodę w dekoracji, jaką często jest współgrająca roślinność (oczywiście istniała także faza atektoniczna, jako „forma otwarta”) [Wolffin 1970].

Styl tektoniczny, z którym również mamy do czynienia w czasie tworzenia obrazu wiejskich osiedli, jest stylem zwartego porządku i jasnej prawidłowości, natomiast atektoniczny rozluźnia porządku. Forma roślinna tak charakterystyczna dla wsi często wymyka się tektonice i nierozzerwalnie wbudowane w owe obszary tereny zieleni niosą w sobie poryw życia. Mamy tu do czynienia z grą pozorem nieregularności zmierną do spojenia, która często balansuje z dysonansami.

W tektonicznym stylu zawiera się wszystko, co ogranicza i nasycza np. zwarte formy budynków (bliskie modernistycznym kubaturom), zamknięte w regularne układy ulic. Zieleń ożywia tektonikę budowli i planu. Otwiera ona formę zamkniętą – zmienia nasyczone proporcje w niedopełnione. Forma skończona staje się nieograniczona. Spokój nasycza się napięciem i ruchem, koniecznym dla tego harmonijnego układu, kontrastem wbudowującym się jako wykluczający błąd element wzbogacający kompozycję.

Mamy do czynienia z łączeniem się formy sztywnej w płynną, która staje się punktem trzecim – nierozzerwalną kompozycją całości z powiązaniem elementów ich wzajemnymi relacjami. Formy proste zostają zachowane, ale pomiędzy nimi wyrzusza się forma zielona, ginie krzywa w miękkiej naturalnej osłonie, kapryśnie wyginają się ścieżki. Surowy element geometryczny (np. w sztuce baroku) staje się początkiem, ale nie zawsze jest końcem.

Praca z elementami żywej natury wiąże się z wyniesieniem krystalicznych ukształtowań formy kompozycji osiedli do miękkiej formy świata organicznego. Dzięki wprowadzeniu zieleni materiał ulega zmięczeniu, staje się bardziej obrazowy. Pojawiają się w związku z tym rozmaite skłonności formalne, ruchliwość i urozmaicenie zaczynają wzbogacać surowość form architektonicznych. Rzut wypełnia się łagodnymi strukturami zieleni, a sztywne rzędy rytmicznych fasad zmiękcza się w falistych alejach zrosniętych z brzegami jezior i lasów. Struktury organiczne i nieorganiczne zaczynają współtworzyć fascynującą jedność formalną, mimo diametralnych różnic jakościowych cechujących ich poszczególne formy.

Piękno jest koniecznością, ale bawi twórców urok przypadkowości (np. formowanie przestrzeni przez twórców barokowych). W krajobrazie wiejskim ten element przypadkowości odnajdujemy w kompozycji organicznej nakładającej się na sztywną formę architektoniczną. Połączony jest i wzmocniony przez otaczającą go dziką przyrodę, a oba – często wbudowane w naturalny układ zieleni otaczający wieś. Na gruncie uporządkowania pojawia się próba uzyskania efektu wolności. Oczywiście roślinne rozluźnienie kompozycji pozostaje w sztywnych ramach symetrii.

Poprawność całości zebrana jest z uzgodnienia form, równowagi proporcji, czyż tego wypracowania kontrastów, które wzajemnie się wspierają, z surowych podziałów, które każdą część ograniczają w sobie, wiążąc się z porządkiem w szeregowaniu form. Nie zachodzi tu zmiana uporządkowania, ale przekształcenie surowości związków w bardziej swobodne. Dynamika kompozycji osiedli wiejskich ma swoje odzwierciedlenie w proporcjonalności. Często układ bywa zmienny (tak działo się w renesansie) i ta sama proporcja dynamizuje różne wymiary jako płaszczyzna bądź bryła, dzięki temu wszystko jest wpasowane w układ kompozycyjny. Odnajdujemy w prostych (zblizonych do modernistycznych) formach nasycenie bliskie dążeniu do doskonałości, uspokojenie formy mające wymowę stałości. Elementy dynamiczne związane z pasją tworzenia biegną w kierunku naturalnych form otaczającej przyrody. Zmienia się tu pojęcie tektoniki, atektoniczny pejzaż z tektoniczną architekturą w warunkach codzienności oddycha ciszą, wywołując wrażenie spokoju i szczęścia, które tak ważne jest w krajobrazie wiejskim i tak pozytywnie wpływa na naszą podświadomość.

W dzisiejszym świecie, pełnym intrygujących zjawisk, zuniformizowanym zewnętrznymi formami kulturowymi środowiska – oryginalne, niepowtarzalne ruralistyczno-architektoniczne oblicze wsi jest czymś bezcennym.

Doskonale zaprojektowane ciągi i wnętrza krajobrazowe są podstawą do odniesień estetycznych jako główne składniki kształtowania wiejskiej przestrzeni. Wzajemne przenikanie i powiązanie kilku takich jednostek przestrzennych może być bardzo interesującą formą wiejskiego krajobrazu zapisanego w ramach otaczającej przyrody [Szologienia 1972]. Kolejne przenoszenie się przechodnia między nimi, jakby w amfiladzie ogromnych pomieszczeń, umożliwia przeżywanie różnych napięć emocjonalnych i nastrojów [Szologienia 1972]. Jest to miernik wartości estetycznej dający cechę „swojskości” danej jednostce. Istotne jest, aby poszczególne układy kompozycyjne bez zgrzytów i dysonansów łączyły się ze sobą w sposób harmonijny i przejrzysty.

Każdy układ krajobrazu wiejskiego będzie miał utrzymane charakterystyczne jemu tylko oblicze, jeśli taka będzie zachowana jego panorama ogólna i widoki cząstkowe czyniące go niepowtarzalnym. Ważne jest, aby cechy doskonałego planu znalazły odzwierciedlenie w trzecim wymiarze jednostki przestrzennej. Istotna także jest skala układu przestrzennego, nierozzerwalnie związana z komunikacją tak pieszą, jak i mechaniczną, co wpływa na istotę kształtowania ciągów i wewnątrz krajobrazowych. Bliskie doskonałym są proporcje poszczególnych elementów: pierzei, alei, pojedynczych budynków we wnętrzach z nim powiązanych. Proporcje bliskie są skali człowieka (jak to miało miejsce w renesansie). Szerokie ulice pozwalają na swobodną percepcję, dając uczucie swobody. Mimo prostoty form ich przebieg powinien być urozmaicony, a zamknięcia widokowe powinny podkreślać efekt całości, łącząc się z otaczającym krajobrazem. Scalona jest tu forma twardości architektury z płynnością formy organicznej. Daje to efekt malowniczości i miękkości w układzie wprowadzenia planu jak i w jego rozwinięciu przestrzennym dostosowanym do układu terenu i otaczających go zbiorników wodnych.

Krajobraz, w szczególności wiejski, powinien tworzyć układy przestrzenne, tak aby sprzyjały łączeniu się ludzi w grupy, dawały pretekst do kontaktów i znajomości. Rodzi to patriotyzm lokalny i dbanie o wspólną własność, świadomość umiejscawiania się. Mała uliczka otoczona rzędami drzew i przedogródków daje poczucie mieszkania „u siebie”, „na swojej” ulicy w przeciwieństwie do zagubienia i obcości otoczenia zimno tektonicznych, wielopiętrowych bloków w mieście [Architektura 1962 r. nr 3, s. 105].

Forma krajobrazowa ma dwojakie oddziaływanie – biegunowo odmienne, zależnie od tego ujmujemy je jako coś określonego, trwałego, stałego, albo coś, co przy całej stabilności wywołuje jednak złudzenie stałego ruchu, to znaczy zmienności. Forma podkreśla tą dwoistość i nad nią panuje, szczególnie forma geometryczna. Zawsze rozporządza wystarczającymi środkami, aby klasycznemu typowi przeciwstawić malarski kontrast. Jest to zależne od stopnia w jakim pojedyncza forma podporządkowuje się malarskiemu ruchowi całości. Nie powinna być wyizolowana, musi spleść się, wzajemnie stopić, gdyż zakłócenie tego, wyizolowanie pogłębia tektonikę.

Przemijającym elementom natury sztuka przeciwstawia trwałość materiałów i konstrukcji – jest ulepszoną przez człowieka i dla człowieka matematyczną układnią natury. Służy to utrwaleniu harmonii, która od zawsze istnieje w naturze, ale jest nieuchwytna i trudna do zdefiniowania. Obrazuje ogólne prawa, którym rządzi się świat powstały z uporządkowania chaosu, utrzymując go w całości. Harmonia krajobrazu zapewnia temu światu niezwykle trwałość, kształtuje kanony jego postrzegania, stając się spoiwem tradycji twórczych. Jest łącznikiem między dwoma składnikami; jako niezbędne tworzy w układzie piękno całości często przejawiające się chociażby w proporcjach. Elementarną częścią staje się punkt, który jako „arche” – początek, istota, pierwotna zasada staje się potencjalnym początkiem rozwoju, a za nim linia, płaszczyzna i bryła – razem mają stworzyć ład. Proporcje porządkują układ – podziały, zastosowane wg części budowy człowieka, odniesione do obiektów, detali, dają poczucie ludzkiej skali. W kształtowaniu przestrzennym podstawowym odniesieniem jest podział na strony świata i kierunek góra, dół. Każda forma i jej cecha, funkcja, w każdym czasie podlega temu układowi. Wprowadzenie w niego proporcji ludzkich nadaje mu cechy organiczne z określonym ściśle modulem – nadaje charakter antropometryczny.

Krajobraz nie ma zróżnicowanej, hierarchicznej, zintegrowanej formy, ale proste dodawanie stosunkowo niezależnych elementów przestrzennych i plastycznych. Symetria łączy elementy, tworząc samowystarczalną całość, wg zasady sformułowanej w renesansie przez Albertiego, a mówiącej, że nie można „nic dodać ani ująć, ani zmienić, żeby nie zepsuć całości” [Alberti 1961]. Jest tu przestrzeń ducha, ale i koncepcja przestrzeni postrzeganej jako „konkretny pojemnik”. Dąży do jednolitego geometrycznego porządku, ucieleśniającego wiarę w harmonię, doskonałość – wartości. Porządek form przejawia się tu w doskonale wyliczonych proporcjach, a perspektywa doskonale opisuje przyjazną człowiekowi przestrzeń. Mamy tu do czynienia z połączeniem świata empirycznego i ożywionego z idealną geometryczną formą krajobrazową w jedną idealną całość, gdzie wszystkie elementy są związane ze sobą proporcjami. Proporcje sugerują, że wymiary odczuwa się równocześnie, czyli, że należą do jednej przestrzeni [Wolffin 1970]. Przestrzeń jest jednorodna, a elementy i fragmenty całości są statycznymi samowystarczalnymi kompozycjami, gdzie każda część jest wyraźną formą, łatwo rozpoznawalną i niezależną. Przestrzeń potraktowano jako coś w rodzaju materii o strukturze określonej przez geometrię, a opisaną wizualnie przez perspektywę. Ta koncepcja jednorodności przestrzeni nie przeszkadza jej znaczącemu zróżnicowaniu. Różnym elementom nadano odmienny charakter. Często dzięki zastosowaniu mniej lub bardziej „doskonałych” form oraz znaczącej artykulacji elementów roślinnych. Mają one mniej lub bardziej zamkniętą formę pozostającą jednocześnie w części jednorodnej przestrzeni o klarownej kompozycji.

W kontynuacjach dużo późniejszych np. modernistycznych forma jest logicznym rezultatem funkcji, materiału, konstrukcji i wyraża społeczne uwarunkowania. Przekształcono postawy twórcze i sposób myślenia, dając ogromną siłę oddziaływania. Niestety czasami prowadziło to do nudy i schematyzmu geometrycznej sztuki kształtowania przestrzeni. Zgodnie z hasłem mówiącym o zgodności funkcji i konstrukcji, eliminacji wszelkich historycznych pozostałości, logiki i skrajnego, racjonalnego zdyscyplinowania.

ZAKOŃCZENIE

Obiektywny fakt istnienia zgeometryzowanych brył i przestrzeni nie zawiera jeszcze żadnych stylowych wytycznych. Wycucie przestrzeni zabiega o płaszczyznowe uwarstwienia i każda głębia jest ciągiem takich warstw. Kanonem tej formy jest widoczna równowaga całości, harmonijna jedność złożona z elementów również harmonijnie zestawionych. Kompozycja jest układem zorganizowanym w postaci ściśle określonego, czytelnego ład, poprzez rytm, symetrię, równowagę, statykę, przez układanie motywów w szeregi, figury geometryczne. Każdy z nich stanowi własną kompozycyjną całość, którą można analizować i rozkładać na części.

Architektura ze swoimi elementami, rozpatrywana jako medium komunikatywności i język, staje się zrozumiała i zyskuje sens dopiero przez jej użytkowanie, a nie nakazy i zakazy jej twórców. Można jednak przypomnieć sobie tylko te formy, do których jesteśmy przez długi czas przyzwyczajeni, czyli są sensownymi znakami i symbolami. Stara, tradycyjna zabudowa zawiera dużo większe bogactwo form niż styl nam współczesny, który raczej nie posiada malowniczych, stromych dachów, okapów, faktury, wyrafinowanych ozdób i większości barw. To właśnie historyczne formy o pewnej dojrzałości powinny być podstawą rozwoju nowej architektury krajobrazu wiejskiego [Kuker 1980].

PIŚMIENNICTWO

- Alberti L.B., 1961. *De aedificatoria* lib. I Enneady, Warszawa.
 Hohense-Ciszewska H., 1976. *Podstawy wiedzy o sztukach plastycznych*, WSiP, Warszawa.
 Kant I., przekł. Bornstein B., 1960. *Problematyka do wszelkiej przyszłej metafizyki, która mogła wystąpić jako nauka*. Enneady, Warszawa.
 Kuker W., 1980. *Eine Architektur, die jeder varteht*, DAB, 11/80, 1501.
 Norberg-Schultz Ch., 1984. *O zamieszkiwaniu*, *Architektura* 5, 43–47.
 Szolgnia W., 1972. *Estetyka miasta*, Arkady Warszawa, 65.
 Wolffin H., 1970. *Podstawowe pojęcia z teorii sztuki*, Arkady Warszawa.

PERCEPTION AND AESTHETIC CREATION WORKS IN LANDSCAPE

Summary. The paper presents the Department of Landscape Architecture and Agrotourism University of Warmia and Mazury in Olsztyn. The landscape in terms of space is an artificially separated element of time-space in which everything spreads and lasts continually. The human being requires to organise and compose it in a physical, tangible, visual and stable way. Composition is the union of form and functional essence of things, and this is what creates a specific kind of order, or beauty. Composition is a structure, an internal organisation of elements. It is very important thing increasing landscape is tektonik end geometikal forms setting in order. This is give possibility to put in ideal hole organical form end arhitectonical form. Mutual relations between integration, balance and development in the natural world – the landscape and the man – his works of arts, come into existence.

Key words: landscape, composition, perception, harmony, form, landscape architecture

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 20.07.2009